कुष्ठी नेत्ररोगी च वामनः। कुनखी श्यावदन्तश्च स्त्री-जितश्चाधिकाङ्गकः। हीनाङ्गः कपटी रोगी बह्वाशी बहुवल्गकः। एतैर्दोषैर्विहीनो यः स गुरुः शिष्यसम्मतः" यामले "अभिशस्तमपुत्रञ्च कदर्य्यं कितवं तथा। क्रियाहीनं शठञ्चापि वामनं गुरुनिन्दकम्। जलरक्तविकारं च वर्ज्जयेन्मतिमान् सदा। सदा मत्सरसंयुक्तं गुरुं मन्त्रेषु वर्ज्जयेत्"। वैशम्पायनसंहितायाम् "अपुत्रो मृतपुत्रश्च कुब्जश्च रोषणस्तथा"। सम्बन्धभेदाद्वर्ज्यतामाह योगिनीतन्त्रे "पितुर्मन्त्रं न गृह्णीयात् तथा मातामहस्य च। सोदरस्य कनिष्ठस्य वैरिपक्षाश्रितस्य च" तथा गणेशविमर्षिण्याम् "यतेर्दीक्षा पितुर्दीक्षा दीक्षा च वनवासिनः। विविक्ताश्रमिणो दीक्षा न सा कल्याणदायिका" अस्यापवादः शक्तियामले "तीर्थाचारव्रतो मन्त्री ज्ञानवान् सुसमाहितः। नित्यनिष्ठो यतिः ख्यातो गुरुः स्याद्भौतिकोऽपि च" रुद्रयामले "न पत्नीं दीक्षयेद्भर्त्ता न पिता दीक्षयेत् सुताम्। न पुत्रञ्च तथा भ्राता भ्रातरं न च दीक्षयेत्। सिद्धमन्त्रो यदि पतिस्तदा पत्नीं स दीक्षयेत्। शक्तित्वेन वरारोहे! न च सा पुत्रिका भवेत्"। इत्यादिनिषेधवचनात् एभ्यो मन्त्रं न गृह्णीयात्। इदन्तु सिद्धमन्त्रेतरविषयं "सिद्धमन्त्रो न दुष्यतीति" वचनात् तथा च सिद्धयामले "यदि भाग्यवशेनैव सिद्धविद्यां लभेत् प्रिये!। तदैव तान्तु दीक्षेत त्यक्त्वा गुरुविचारणाम्" गणेशविमर्षिण्याम् "प्रमादाच्च तथाऽज्ञानात् पितुर्दीक्षां समाचरन्। प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा पुनर्दीक्षां समाचरेत्"। पितुरित्युपलक्षणं मातामहादीनामपि। प्रायश्चित्तन्तु अयुतसावित्रीजपः सर्वत्र तथा दर्शनात् तथा च शङ्खः "दशसाहस्रजप्येन सर्वकषल्मनाशिनी"। मत्स्यसूक्ते "निर्वीर्य्यञ्च पितुर्मन्त्रं शैवे शाक्ते न दुष्यति" इति वचनं कौलिकमन्त्रदीक्षापरम् योगिनीतन्त्रे "शक्तिविद्यामधिकृत्य ततो दीक्षानिषेधात्। यद्वा शाक्ते तारादिविद्यायां न दोषः मत्स्यसूक्ते "निजकुलतिलकाय ज्येष्ठपुत्राय दद्यात्" इति तारामधिकृत्य तथा प्रतिपादनात्। श्रीक्रमेऽपि "मनुर्विमृश्य दातव्यो ज्येष्ठपुत्राय धीमते" उत्तरषट्के च "अयोग्याय न दातव्यमित्याज्ञा परमेश्वरि!। सुशीलाय विनीताय ज्येष्ठपुत्राय धीमते। अनन्तदायिशिष्याय देव्या मन्त्रं प्रदीयते"। तदुक्तं "कथमपि मनुमेनं प्राप्य शिष्याय तस्मै निजकुलतिलकाय ज्येष्ठपुत्राय दद्यादिति" ताराविषयं मत्स्यसूक्ते ताराप्रकरणे तथा दृष्टेः महातीर्थे उपरागे सति सर्वत्र न दोषभाक् तथा च विष्णुमन्त्रमधिकृत्य "साधु पृष्टं त्वया ब्रह्मन् वक्ष्यामि सकलन्तव। ब्रह्मणा कथितं पूर्वं वशिष्ठाय महात्मने। वशिष्ठोऽपि स्वपौत्राय मत्पित्रे दत्तवान् स्वयम्। प्रसन्नहृदयः स्वच्छः पिता मे करुणानिधिः। कुरुक्षेत्रे महातीर्थे सूर्यपर्वणि दत्तवान्" इत्यादि वैशम्पायनसंहितायां शौनकं प्रति व्यासवाक्यम्। योगिनीतन्त्रे "निर्वीर्य्यञ्च पितुर्मन्त्रं तथा मातामहस्य च। स्वप्नलब्धं स्त्रिया दत्तं संस्कारेणैव शुध्यति"। यत्तु "साध्वी चैव सदाचारा गुरुभक्ता जितेन्द्रिया। सर्वतन्त्रार्थतत्त्वज्ञा सुशीला पूजनेरता। गुरुयोग्या भवेत् साहि विधवा परिवर्ज्जिता। स्त्रियोदीक्षा शुभा प्रोक्ता मातुश्चाष्टगुणा स्मृता"। तत्तु गुरोरुपासितमन्त्रपरम्। तथा च भैरवीतन्त्रे "स्वीयमन्त्रोपदेशे तु न कुर्य्यात् गुरुचिन्तनम्"। मातुरिति उपासितेऽष्टगुणं अनुपासिते शुभफलदमित्यर्थः। सिद्धमन्त्रविषयं वेति केचित्। वस्तुतस्तु योगिनीतन्त्रे स्त्रीपदं विधवापरं एकवाक्यतावलात्। अत्र विधवापदम् अवीरापरम्। "विधवायाः सुतादेशात् कन्यायाः पितुराज्ञया। नाधिकारोयतोनार्य्या भार्य्याया भर्त्तुराज्ञया" इत्यूर्द्ध्वाम्नायवचनात् नाधिकार इति स्वातन्त्र्येण नाधिकारः। योगिनीतन्त्रे "स्वप्नलब्धे तु कलसे गुरोर्मूर्त्तिं निवेशयेत्। वटपत्रे कुङ्कुमेन लिखित्वा ग्रहणं शुभम्। ततः शुद्धिमवाप्नोति अन्यथा विफलं भवेत्"। इदन्तु सद्गुरोरभावे तत्सम्भवे तस्मादेव गृह्णीयात् "स्वप्ने तु नियमोनहीति" नारदवचनात्। तथा विद्याधराचार्य्यधृतवचनम् "मध्यदेशे कुरुक्षेत्रनाटकोङ्कणसम्भवाः। अन्तर्वेदिप्रतिष्ठानाः आवन्त्याश्च गुरूत्तमाः। मध्यदेश आर्य्यावर्त्तः। "गौड़ाः शाल्वोद्भवाः सौराः मागधाः केरलास्तथा। कोशलाश्च दशार्णाश्च गुरवः सप्त मध्यमाः। कर्णाटनर्म्मदाराष्टकच्छातीरोद्भवास्तथा। कालिङ्गाश्च कलिङ्गाश्च काम्बोजाश्चाधमा मताः। वैष्णवे वैष्णवो ग्राह्यः शैवे शैवश्च शाक्तिके। शैवः शाक्तोऽपि सर्वत्र दीक्षास्वामी न संशयः" नित्यातन्त्रे "गुरु न मर्त्यं ध्यायेत यदि बुध्येत तस्य तु। न कदाचिद्भवेत् सिद्धिर्न मन्त्रैर्देवपूजनैः" १६परमेश्वरे पु०। "गुरुर्गुरुतमोधाम" विष्णुसं० सर्वविद्यानामुपदेष्टृत्वात् सर्वेषां जनकत्वाद्वा गुरुः" भा०।

"पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात्" पात० सू०। १७गम्भीरार्थे १८बलवति १९पूज्ये च त्रि० २०द्रोणाचार्य्ये